

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

helt berättigad. Det subjektiva uppträder med nödvändighet där det mänskliga finns, men vad subjektiviteten beräffrar existerar det enligt min mening ingen artskillnad mellan diktanalytikerns arbete med texten, naturvetarens försök att tolka den kemiska eller fysikaliska reaktionen och medicinarens strävan att ställa en korrekt diagnos. von Platens egna analyser visar för övrigt utmärkt hur den önskade subjektiva faktorn kan bemästras.

Pär Hellström

Hill skaldar. Carl Fredrik Hill i dikter och bilder valda och kommenterade av Nils Lindhagen. Forum 1980.

Erik Lindegrens Porträtt-Elegi 1877 (i Vinteroffer) utgår från Carl Fredrik Hills målning Kyrkogården, målad senhösten 1877, strax före Hills definitiva sammanbrott. Om den svartklädde mannen framför graven med det kranspydda korset heter det i dikten: »Mönstergillt monsterklädd står han där läsande sin gravsten [...] vänd mot en ofödd framtid, mot minnen utan förflutet [...]». Mycket talar för att diktaren med sin intuition här närmat sig vad Hill själv kan ha menat med sin bild, framhåller Nils Lindhagen i sin stora och informationsrika bok Carl Fredrik Hill. Sjukdomsårens konst (1976). Carola Hermelin har i sin avhandling Vinteroffer och Sisyfos (1976) klargjort att Lindegren hade inhämtat åtskillig kunskap om Hill och studerat dennes sjukdomskonst i original. Parallellt med Hermelin gjorde f. ö. Ingegerd Blomstrand i Lyriskt museum (1974) samma iakttagelser. »Överhuvud är det mot bakgrund av surrealismens konstdoktrin som man får se Lindegrens intresse för Hill», betonar Hermelin. Erik Blomberg talar i sin bok Carl Fredrik Hill. Hans friska och sjuka konst (1949) om hur Jung »betraktar de själssjukas skapelser som fyllda av arkaiska reminiscenser från släktets barndom, det 'kollektivt omedvetna'». »Hills konst stöder verkligen en sådan uppfattning», hävdar Blomberg och Lindegren tyckte tydligen likadant.

Gunnar Ekelöf var väl i och med Fossil inskrift (i Dedikation) den förste svenske författare som lät sig inspireras av Hills sjukdomskonst. Till hela sin typ är Fossil inskrift en surrealistisk dikt, framhöll Gunnar Tideström i Lyrisk tidspegel. »Men den är ytterst egenartad så till vida, att den surrealistiska tekniken är realistiskt motiverad, i det att ju dikten samtidigt avser att återge något faktiskt, den sjuke Hills föreställningsvärld. Den kan alltså som annan verklighetsskildring bedömas efter den trohet med vilken den skildrar sitt ämne, men sin konstnärliga verkan vill den naturligtvis uppnå oberoende av vad läsaren till äventyrs vet om Hill.» Vad Tideström här säger kan också tillämpas på Lindegrens Porträtt-elegi 1877. Ingegerd Blomstrand citerar i Lyriskt museum ett brev från Karin Lindegren om diktens tillkomst, i vilket det heter: »Men omvärlden verkar sedd med Hills ögon: en visionär återskapar en annan visionärs syner genom att själv göra sig till ett 'valv', där den andres bilder och de egna fritt får passera och förenas.» (Karin Lindegren förklarar vidare att dikten tillkommit »plötsligt, i ett svep, utan föregående skisser», men Hermelin kan visa på bevarade utkast till dikten.) Gunnar Ekelöf har själv framhållit att uppskattningen av Hills och Josephsons »vansinnesmålningar» till stor del har varit avhängig av surrealismens omvärdering

av konstnären och de konstnärliga uttrycken. »Och är inte de schizofrena ett slags atavistiska återfall?» frågar sig Ekelöf i en uppsats i Konstrevy 1950, Intryck från Lascaux. »Även Hill torde ha tillmätt sina bilder en viss magisk, dels avvärande, dels önsketillfredställande innebörd.»

Gunnar Ekelöf har också litet avståndstagande kunnat tala om hur han och några vänner »på den tiden» svärnade ganska mycket för det geniala vansinnet i konsten, för Hill, Josephson och deras likar bland författarna. Nu var ju Ernst Josephson också författare; och att Hill skalldade kom i dagen i och med att det efter hans syster och vårderska Hedda Hills död 1931 i hennes gömmor påträffades en tjock handskrivna lunta, insvept i en smutsig linneduk. Manuskriftet, i den Hillska släktens ägo, har på Lindhagens initiativ på sistone deponerats i Lunds universitetsbibliotek. Kapitel 13 i Nils Lindhagens bok Hill och sjukdomsårens konst ger en rätt utförlig presentation av Hill i hans nya roll som författare och av manuskriftet i fråga; det bär titeln Dikter och författarskap på några språk. Hill säger själv:

Konungen sin pensel kastat
Och från konstens drottarsal
In i diktens tempel hastat,
Funnit nya ideal.

Ernst Josephsons diktning tilldrar sig intresse inte minst som fortlöpande kommentar till dennes måleri. På samma sätt menar Lindhagen att det Hillska versmanuskriptet hjälper oss »att bekräfta, förfinna eller korrigera de slutsatser som studiet av teckningarna ger». Nöd tvungen kastade Hill penseln och i hans konstutövning blev färgkritan från början till slutet av sjukdomsperioden det dominerande materialet. Underrubriken till Nils Lindhagens nya bok *Hill skaldar* anger att det är både dikter och bilder som här återges. »Som ett berikande ackompanjemang har mot texterna ställts valda teckningar, med några få undantag hittills opublicerade. Dessa bilder kan knappast i något fall uppfattas som illustrationer till det skrivna, men de är ju samma andas barn och kan därför sägas ge den mest auktoritativa och oförvanskade kompletteringen.» Det kolossala antal teckningar som finns bevarade från sjukdomsperioden utgör enligt Lindhagen endast en bråkdel av vad som verkligen producerades.

Hilfforskaren Adolf Anderberg har fört publicerat den dikt som Lindhagen låter inleda dikturvalet. Den är från Paristiden och när det i dikten talas om »en öken rikt befolkad» har Erik Blomberg sett detta som ett expressivt uttryckt för Hills känsla av övergivenhet mitt i världsstaden, i kamp mot det ondas röster. Dikten som tydligen berättar om hallucinatoriska upplevelser – »Där ropte mången röst, ej ännu tolkad» – kan påminna något om Frödings skildringar i diktform av sjukdomsupplevelser av liknande slag; stroforna är väl sammanhållna och verkningsfulla och vittnar om att Hill inte var någon direkt nybörjare på det poetiska fältet. Rimflätningen är säkert genomförd. Sedermera, i den sinnessjuka konstnären versmanuskript, skulle emellertid som Lindhagen konstaterar en mycket stor del av den Hillska poesin malas sönder »i det hejdlösa rimtvångets kvarn.»

Ett litet urval ur det av Hilfforskningen givetvis ofta åberopade versmanuskriptet har tidigare publicerats i FIB:s lyrikklubbs lilla serie 1975 av Percival och Bengt

Emil Johnson. Percival, själv poet, ser Hill som »en ordets alkemist» och talar om dennes »konkreta poesi»; den är resultatet av ett mer eller mindre medvetet sökande efter nya språkliga uttrycksmedel, hävdar han, av ett »ordlaboratoriarbete». Också Bengt Emil Johnson betraktar som det intressantaste i Hills poesi den språkliga »nedbrytningen» som han kallar det. Naturligtvis är det en kvalificerad vantolkning att på så sätt göra Hill till något slags föregångsman för den modernistiska poesin, förklarar Lindhagen. »Det är en helt bisarr tanke att denne man, som fick kämpa så förtvivlat för att kunna gripa och fasthålla en mening med vad han gjorde, medvetet skulle offra detta skydd mot ett hotande kaos för att i stället nå en större intensitet i det språkliga uttrycket.»

En jämförelse mellan diktning och konstverk som här rör från sinnessjuka och de modernaste konstriktningarna företog psykiatrikern Bror Gadelius i en uppsats i Ord och Bild 1915. De estetiska principer som utmärkte futurism och expressionism fann han erbjuda likheter med de sinnessjukas konst och han anmärkte att »det skulle till äventyrs verka en smula kalmerande och kanske ock normerande på hypermoderna konstteoretici, om sinnessjukläkarens erfarenhet vore litet mer känd!» I uppsatsen berörde Gadelius såväl Josephson som Hill och pekade bl. a. på det tvångsartat persevererande draget i de bådas teckningar. »Det fragmentariska sönderfallet hos paralytikern disponerar till futurism, schizofrenien till expressionism osv., och vissa av kulturell trötthet och överproduktion inspirerade konstideal torde bäst uppskattas av den sinnessjuka.» Konstnären fick inte själv hemfalla åt »den patologiska upplösningen», menade alltså Gadelius. Lindhagen å sin sida gör ju en klar och bestämd åtskillnad mellan de modernistiska strävandena och Hills konstatövrning under den långa sjukdomsperioden. Han vänder sig också med kraft mot den av Percival liksom av Bengt Lagerkvist i hans TV-film om Hill företrädde »antipsykiatriska» uppfattningen att dennes olycksöde skulle vara att betrakta som en konsekvens av samhällets oförståelse och likgiltighet gentemot en stor begåvning. I stället inskärper Nils Lindhagen att det är den schizofena sjukdomsbilden i dess paranoida form som har betingat sjukdomsårens konst. Lindhagen säger i förordet till den nya boken att versmanuskriptet har sitt ojämförliga värde i första hand psykologiskt: »Det torde ha få om ens några motsvarigheter som dokumentation av en sinnessjuk konstnärs föreställningsvärld och dess förändringar genom en följd av år.» Med tillämpning av vanliga normer är det knappast möjligt att bedöma det estetiska värdet av Hills poetiska övningar, fastslår Lindhagen, som överhuvud i sina kommentarer anlägger ett nyktert och sakligt perspektiv på Hills diktning. Troskyldigheten i hans utgjtelser närmar sig ofta det rent pekoralistiska, heter det; »den in absurdom drivna observansen av rim och meter får oss att tänka på de riktigt dåliga poeternas rimmarmödor». Men därmed är naturligtvis inte allt eller det mest väsentliga sagt om versmanuskriptet.

Lindhagen diskuterar lämpligheten av en publicering av manuskriptet i dess helhet – en sådan har föreslagits från olika håll, och eventuellt då i faksimil – men på som jag tycker goda grunder betecknar han en dylik publicering som funktionell bara för psykiatriska specialister. Han bestämde sig alltså i stället för att publicera enbart ett rikhaltigt urval. »Min strävan har då i första hand varit att

ge en så allsidig bild som möjligt av manuskriptets mångskiftande innehåll. En annan urvalsprincip har mer eller mindre gett sig själv, att ta fram det estetiskt mest njutbara, något som givetvis inte fått förhindra att även representativa prov på de sjuka och mer förvirrade periodernas alster tagits med.» Nils Lindhagen har i några mer kryptiska poem valt att kursivera de ord och ordföljder som bär fram en begriplig mening i mängden av meningslösa rimord. För en läsare som inte genomskådar knepet blir det hela meningslöst, säger han i sina kommentarer om detta Hills hemlighetsmakeri.

I sin stora bok om sjukdomsårens konst kunde Lindhagen i detalj uppvisa hur Hill hämtade bildstimulanser från material av olika slag, t. ex. från veckotidningsgåringar. »Med sina många sensationella reportage, sina skildringar i ord och bild av naturkatastrofer, exotiska miljöer, naturens under och fantastiska uppfinningar, allt i ett möjligtast sentimentalt, romantiskt eller skräckinjagande arrangemang, gav dessa tidningar förvisso en fyllig och omväxlande näring åt fantasin för den hungrande.» Erik Blomberg hävdar i sin bok om Hills konst att »hans formbildande fantasi verkar nästan outömlig», men Blomberg kan också notera att Hills sjukdomskonst »verkar mera inspirerad av konsten än av livet»; här är Blomberg förvisso inne på en mer fruktbar tankegång, anmärker Lindhagen. Själv företräder han alltså den uppfattningen att Hill inte var någon särskilt fantasibegåvad människa. Och Lindhagen framhåller mot bakgrund av denna Hills bundenhet vid förlagorna i sin sjukdomskonst och *Wahnwelt* att fallet Hill borde kunna tjäna »som en probersten för dem som omfattar psykoanalysens tro på universellt giltiga symboler i de sinnessjukas värld». (Citerat från förordet till Carl Fredrik Hill. Sjukdomsårens konst.)

Nils Lindhagen konstaterar sålunda själv att det inte är lätt att ge en rättvis värdering av den Hillska poesin. Hills storhet som artist är odiskutabel, men hur skall han bedömas som poet? En kvalificerad bedömare, Werner Aspenström, bekände i sin recension av Hill skaldar: »Jag skall omedelbart avslöja mitt spontana första intryck vid läsningen, ett intryck som blivit befäst: bilderna är ur nästan alla synpunkter överlägsna texterna, vackrare, suggestivare, mångtydigare vittnesbörd, bättre sammanhållna även i sin splittring.» Aspenström ser det som ett verkligt dilemma hur man skall komma tillrätta med de hillska utgjtelserna: »Hur bedöma? Utifrån rent estetiska kriterier, som fristående dikt utan hänsyn till vem som skrivit den – eller som versifierad sjukjournal med hänsyn tagen till de personliga omständigheterna, alltså estetiskt ursäkande?» Det ena känns lika olustigt som det andra, förklarar Aspenström. (Expressen 30/11 1980.) På en helt annan linje gick Arne Törnqvist som menar att Hill i sin visserligen slaggbemängda poesi ställt »ett på en gång hänsynslöst subjektivt och arketyptiskt universum på scenen». (DN 4/11 1981.)

Lindhagens kommentarer till Hills författarskap är baserade på den som han säger småningom vunna övertygelsen om att Hill i de flesta fall hade någon slags mening med vad han skrev. Hans självhävdelse var utan gräns och likaså hans årelystnad som poet. Liksom han såg sig själv som den störste av målare och kung över hela världen, ja som Gud Fader själv, identifierade han sig med världslitteraturens största författare eller menade hans sig överbjuda dem. Och liksom det magiska tänkandet präg-

lade hans bildskapande var han övertygad om sina språkliga besvärjelsers kraft. Det rimtvång han kände var också det en försvarsmekanism mot de kaotiska krafterna, mot »gastarnas» anfäktelser. Lindhagen klarlägger på en rad punkter Hills språkvanor och ger en som han betecknar det preliminär översikt över dennes litterära inspirationskällor – som poet sökte Hill inspiration litet varstans på den vittra aeropagen, »på diktens holmgång efter rof». I motsats till andra schizofrenas skrивerier vittnar Hills versmanuskript om att han inte kände det allmängiltiga språket som en olidlig tvångströja, framhåller Lindhagen; men naturligtvis hindrar inte de konventionella banden att läglarna sprängs:

»Frånvaron av alla hämningar i vanlig mening, den våldsamma frenesin i anloppet ger den sjukas känslöxplosioner många gånger en verklig chockeffekt. [...] Vi övertygas om att den sjuke i sina upplevelser av jaget och dess möten i andevärlden gjort makalösa erfarenheter.

Och det påverkar vår fantasi så starkt just därför att allt detta fantastiska ändå på sitt sätt har representerat en verklighet. Och här har vi en fast grund att stå på: ingenting kan mer än sådana bekännelser berika vårt vetande om vad en människa kan ha att genomlida ställd under sinnessjukdomens förbannelse.»

Nils Lindhagen, den eminente kännaren av Hills sjukdomskonst, har nu också ställt poeten Carl Fredrik Hill i helfigur för oss. Skaldekonungen, som han kallade sig i versmanuskriptet, kom aldrig på distans till sin egen situation, på det vis som Birger Sjöberg hade när han mot slutet av sitt liv förde fram den psykiskt rubbade »skaldekonungen Gustafson» som ett fiktionsjag. Hill utvecklade heller ingen lyrisk metod; men jag tror att litteraturforskarna länge fascinerade kommer att uppehålla sig vid detta mänskliga dokument.

Ulf Wittrock